

ОСМАНСЬКИЙ ХРОНІСТ МУСТАФА НАЇМА ТА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ

Ім'я Мустафи Наїми (1655, Алеппо – 1715, Мора) міцно установлене в османському історіографічному каноні 17–19 сторіч. Головна праця хроніста, яка збереглася до наших днів, – “Ravḡatü ‘l-Ḥüseyn fi ḥulāsat-i aḥbārī ‘l-ḥāfiqayn”, або ж у перекладі українською мовою: “Квітник Гюсейна у викладі подій Сходу та Заходу”. Праця написана в шести томах й охоплює період історії Османської імперії з 1592 по 1660 р. [Mehmed İpşirli 2007, 13–31]. Отож посилення на неї ми знаходимо ще з 19 ст. в роботах багатьох дослідників Османської імперії, як і у творах українських вчених, присвячених вітчизняній історії. Попри це, нечисленність таких посилення в українській історіографії або вжиток лише найбільш відомих епізодів “Історії Наїми”, що стосуються доби козаччини, а також незначна кількість відомостей про постать хроніста у сходознавчій літературі засвідчують, що і його особистість, і нарратив залишаються майже нерозкритими для українських істориків та сходознавців. Між тим, Мустафа Наїма перебував на посаді вакановіса, або ж шехнамеджі, себто офіційного хроніста при уряді Османської імперії. Таким чином, його “Історія” значно мірою ґрунтується на основі державної документації Дивану [М. Mehdi Pihan 2008, 29]. Однак, що не менш важливо, – в її основу також лягли і свідчення з живих уст, і твори інших літописців Османської імперії. Отже, можемо висувати, що “Квітник Гюсейна у викладі подій Сходу та Заходу” має містити чимало епізодів та фактів, котрі й нині стали б у пригоді дослідникам україно-турецьких зв’язків 17 ст. [Халимоненко 2010, 423–424].

Зважаючи ж на те, що наша публікація присвячена не лише зв’язку нарративу літописця з українською історіографією, але й, власне, його постаті, ми насамперед послуговувалися самою “Історією Наїми” й роботами таких сучасних турецьких учених, як Мегмед Іпшірлі, М. Мюнір Актеле, Фаґрі Ч. Деррін, Ерхан Афйонджу, Алі Джошкун та решта. Зауважимо, що матеріали Фаґрі Ч. Деррін та Ерхана Афйонджу написані на основі останніх від-

криттів в османських архівах. Тоді як передмову турецького науковця Мегмед Іпшірлі до видання “Історії Наїми” латинською графікою 2007 р. можна назвати систематизацією всіх попередніх робіт, пов’язаних із дослідженням особи і творчості літописця. Найпаче серед зарубіжних дослідників варто виділити американця Томаса Льюїса. Його студії “Студії з Наїми”, що побачили світ 1972 р. на основі першоджерел, і нині є одним з основних посилань для сучасних досліджень творчості Наїми, попри те, що автор у своїй роботі ще не міг використати відкриттів Ф. Ч. Дерріна та Е. Афіонджу.

Між тим, питання місця нарративу Мустафи Наїми в українській історіографії можна вважати нез’ясованим. Отож передусім ми проаналізували ті – нерідко побіжні – згадки про османського хроніста, які знаходимо в І. Франка, М. Грушевського, А. Кримського, О. Субтельного, Д. Дорошенка та решти вчених. Особливу вагу в публікації відіграли наукові статті О. Прицака, написані на основі “Історії Наїми”, та дослідження Л. Гвоздик-Прицак. Власне, О. Прицак вперше і звернув увагу медієвістів на особливе значення хроніки для української історії. Окрему роль для дослідження епізодів літопису, пов’язаних з Україною, відіграють зарубіжні праці 19 ст.: “Історія Османської імперії” Й. Гаммера-Пургшталя та “Кримське ханство під верховенством Оттоманської Порти до поч. 18 ст.” В. Смирнова.

Таким чином, завдання публікації – розкрити саму постать Мустафи Наїми, його письмо та простежити їхній зв’язок з українською історіографією. Застосувавши дескриптивний та біографічний методи, ми тим самим зможемо й окреслити особливості нарративу “Історії Наїми” як історичного джерела. Ще одним важливим моментом дослідження, котре виникло під час опрацювання джерел публікації, стало питання перекладу хроніки з османотурецької мови. Адже його відхилення від оригіналу могли стати причиною плутанини у тлумаченні деяких важливих епізодів української історії. Усі згадані аспекти засвідчують, наскільки важливим та достовірним першоджерелом до історії України можна вважати хроніку літописця.

Отже, Мустафа Наїма народився 1655 року в Алеппо. Достеменною дати народження хроніста не збереглося, однак достовірно відоме його походження з яничарської родини, що в подальшому

мало справити неабиякий вплив на працю історика. І батько Мустафи, й дід були яничарами. Відомості про це ми знаходимо в самого автора. Батько Мегмед-ага був авторитетним сердаром в Галєбі (Алеппо). Дід Кючюк Алі-ага також ніс службу у війську яничарів у Галєбі. Як зазначає Мегмед Іпшірлі, тут-таки в Галєбі Наїма і мав здобути гарну освіту як виходець з елітарної родини [Mehmed İpşirli 2007, 13].

У 1680 р. він приїжджає до Стамбула, де завдяки дідовим знайомствам влаштовується в корпус тебердарів при палаці [Mehmed İpşirli 2007, 14] та навчається одразу при двох мечетях: Айя-Софії й Беязида [Ali Coşkun 2004, 28]. Відтак, згідно з дослідженнями Е. Афйонджу, 1686 р. Мустафа Наїма стає одним із секретарів Диван-и Гюмайуну [Erhan Afyoncu 1999, 28]. Вочевидь, на таку посаду тридцятидворічного секретаря приводить неабияка освіченість. Тоді-таки, званий у родині як “Наїм”, він отримує, згідно із традиціями секретарів Дивану, і свій псевдонім – “Наїма” [Thomas Luwis 1972].

Отож спочатку колишній мешканець Алеппо стає у Стамбулі секретарем Калайликоза Агмеда-паші, також вихідця з корпусу тебердарів. Далі, близько 1702 р., тривалий кар’єрний ріст Наїми, урешті-решт, увінчується посадою ваканювіса. Перші відомості про це надає інший історик тієї ж доби – Сари Мегмед-паша. А Галєфі Рашід підкріплює їх у своїй “Історії”, повідомляючи, що Кюпрюлю Амджазаде Гюсейн-паша, який з 1897 по 1702 р. перебував на посаді садразама, призначив хроністові разом із винагородою у вигляді капшука акче – й оклад у сумі 120 акче. Такою ласкою глава Дивану обдаровує Наїму після того, як останній, на його замовлення, здає кілька виправлених і відкоректованих частин хроніки відомого османського літописця Шаріга Ул-Менарзаде. Власне, покровитель наук та мистецтв із відомої османської династії можновладців Кюпрюлю Амджазаде Гюсейн-паша, перебуваючи на посту садразама, й доручає небайдужому до історії ваканювісу упорядкувати важливий літопис більш ранньої доби [Mehmed İpşirli 2007, 14–15].

Ось яку характеристику поняттю “ваканювіс” дає турецький науковець М. Ілхан у своїй роботі “Огляд архівних документів та літописів Османської імперії”: “Обов’язком ваканювіса була інвентаризація всіх реєстрів та документів, які потрапляли йому до

рук. Утім, йому не дозволялося бачити секретні документи, тому їх він записував з усних інструкцій. Ваканювіси також служили офіційними державними істориками, які послуговувалися реєстрами та документами з депозитаріїв османських адміністративних установ” [M. Mehdi Ilhan 2008, 29]. Зазначимо, що питання ваканювіса неабиякою мірою стосується проблеми достовірності хроніки Наїми, адже в історіографії досі точаться суперечки, чи справді літописець перебував на цій посаді [Ethan L. Menchinger 2010, 128].

Натомість, повертаючись до біографії хроніста, достеменно відомо, що після смерті Гюсейна-паші ним опікувався садразам Дамад Хасан-паша, зять самого султана. Він-таки наказує Наїмі й далі писати свою історію, яку той почав за попереднього великого візира, та завершити її його днями. Утім, Дамад Хасан-паша пробув на посту садразама менше й року. А вже знайомий Наїмі Калайликоз Агмед-паша, який заступає на посту глави Баб-и Алі султанського зятя, призначає хроніста на більш відповідальну посаду – мугасебеджі, або ж фінансового контролера Анатолії [Ali Coşkun 2004, 28]. Щоправда, не минає і два роки, як наступний садразам, Чорлулу Алі-паша, ув’язнює Наїму та півроку утримує бранцем у фортеці Ханьї. Літописця звинувачують у захопленні астрологією. Потім, звільненому лише на прохання своєї дружини Хадже Хавва-ханім, Наїмі дозволяють оселитися в Бурсі, після чого, приблизно через рік, він нарешті повертається до Стамбула [Mehmed İpşirli 2007, 15].

До кінця життя хроніста ще двічі назначають мугасебеджі Анатолії, востаннє – під час походу Дамада Алі-паші в Морею 1715 р., перед тим рік протримавши на посаді секретаря Сілагдару. Однак незадовго до смерті літописець знову потрапляє в немилість до садразама, і під час походу його переводять в управління дефтеру при сераскерові. На цьому посту Наїма і відходить із життя в османській Балйа-Бадрі, або ж грецьких Патрах [Ali Coşkun, 28]. Напис, викарбуваний на його могилі, засвідчує: “Скінчився закупівельним агентом, знятий зі служби в башмугасебе” [Mehmed İpşirli 2007, 16].

Отже, біографія Мустафи Наїми ніби відображає весь той складний час, який переживала Османська імперія із другої половини 17 ст., наближаючись до періоду своєї стагнації у 18 ст.

після поразки султанської армії під Віднем у 1683 році. Турецький історик Галіль Іналджик так змальовує постать Наїми в контексті тогочасного періоду Османської імперії та розвитку її історіографії: “Відтоді (від початку регресу держави за правління Мурада 3-го (1574–1595 рр.) аж до 20 ст. в османів з’являються розлогі твори з ідеями про періодизацію історії, з тотожними думками про занепад імперії та закони історичного розвитку, що відображають потребу в реформах, аби йому запобігти. Османські автори наслідують політичні погляди Газалі, Фарабі, Насираль-Діна Тусі Дівані, а передусім – Ібн Халдуна. Серед них насамперед варто виділити Кятіба Челебі та Наїму... Наїма в передмові до своєї історії резюмує думки про історію та соціум, що висловлювали Алі, Кятіб Челебі, Кинализіде та Ібн Халдун – його він має за найвидатнішого з істориків” [Н. İnalçık 1998, 17–19]. Тим часом, ще один із перших дослідників творчості Наїми у 20 ст. Агмед Расім звернув увагу на те, що стиль письма Мустафи Наїми став початком нової епохи в османській історіографії: «“Історія Наїми” написана найпаче ж прискіпливо, а манера її письма розгорнула нову сторінку в історії нашої словесности. Уміти читати сю книгу – далєбі, мистецтво. Тут єдно знань мов перської, арабської та чуття у мові власній не стане, щоби цілковито осягнути нашу минувшину. Мети можна досягти, передовсім навчившись досконало читати історії й записи вакановісів, опанувавши їхні поняття та предмет, володіючи знаннями з османської географії, “давньої та новітньої”, пізнавши приписи та церемонії, тезкере поетів та ділове листування, трохи тями мати варт і в традиціях» [Murat Tan 2008, 16].

Загалом можна виснувати, що соціальні пертурбації Османської держави на межі 17–18 ст. мали безпосередній вплив і на стиль, і на зміст письма Наїми. Оскільки ж у “Квітнику Гюсейна у викладі подій Сходу та Заходу” йде мова про історичний період з 1592 по 1660 рр., то хроніст широко послуговувався творами своїх попередників. Власне, й сам Амджазаде Гюсейнпаша передусім доручив Наїмі упорядкувати літопис Шаріг Ул-Менарзаде. Таким чином праця згаданого літописця стає основним із джерел “Історії Наїми”. Сам же Шаріг Ул-Менарзаде послуговувався працями іншого хроніста – Агмед-Гасан-Бегазаде як одного з перших продовжувачів “Таріг-і Сене-і Ельф”

(“Історії Тисячі років”), ключового твору османського літописання, що не дійшов до наших днів, проте мав вирішальний вплив на формування прозового історіографічного канону в османській літературі 17 ст. [Пріцак 1993, 177–178].

Власне, на такій ключовій ролі “Історії Наїми” як “джерела до втрачених джерел” наголошує Омелян Пріцак у своїй статті “Ще раз про Союз Богдана Хмельницького з Туреччиною” [Пріцак 1993, 177–178]. Роль літописця тим паче стає важливою, якщо взяти до уваги, що всі протоколи засідань Дивану імперії за 1647–1655 рр., тобто за період значущих віх української історії, безповоротно втрачені внаслідок стамбульських пожеж.

Такий наголос Омеляна Пріцака підсилює і ще один важливий документ з османських архівів, що його 1974 р. опублікував турецький науковець Фагрі Ч. Дерін у часописі “Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi” (“Часопис досліджень Південно-Східної Європи”). Орієнтовно документ датується після смерті хроніста, між 1716 та 1768 рр. Його автор Пірі-Заде Мегмед Сагіб повідомляє про продаж падишахові “дорогоцінних книг із власної бібліотеки Наїми-ефенді”. Тим часом на берегах документа занотовано повідомлення, що власник решток книгозбірні хроніста Сандик Еміні Йеген Челебі відсилав султанові лише шість зі збережених 20–30 томів, оскільки решта не мають великої цінності або ж перебувають у кепському стані – та й це, власне, все, що вціліло від книгозбірні Мустафи Наїми, оскільки та ще за життя літописця згоріла під час пожежі в його оселі [Fahri Ç. Derin 1974, 115–118].

Таким чином, на основі згаданого документа Ф. Ч. Дерін виводить, що в бібліотеці Наїми могли зберігатися назавжди втрачені для історії тексти цілої низки османських хроністів. Адже посилання на деякі з їхніх творів ми знаходимо у праці Наїми, однак самі ці писемні джерела не збереглися до наших днів [Fahri Ç. Derin 1974, 115–118]. І це вкотре засвідчує історіографічну вагу праці османського літописця. Загалом же, основними джерелами “Квітника Гюсейна у викладі подій Сходу та Заходу”, окрім згаданого Шаріга Ул-Менарзаде, стали роботи таких відомих османських історіографів, як Кара Челебізаде Абдюльазіз Ефенді, Веджігі, Абді-паша, Ісазаде, Кятіб Челебі, Хасан Бейзаде, Печуйлу Ібрагім, Мегмед Галіфе та решта [Mehmed İpşirli 2007, 20–21].

Утім, попри зазначену нами вагу Мустафи Наїми як джерела до вивчення історії Османської імперії, отже й – османо-українських стосунків, прямі посилання на нього у працях українських істориків можна назвати доволі нечисленними, а то й украй рідкісними.

Передусім варто зазначити, що відомості про Наїму часто потрапляли в українську історіографію через другі руки, цебто через праці закордонних істориків. Тут насамперед потрібно виділити такі праці: “Geschichte d. Osmanischen Reiches” австрійця Г. Гаммера, “Кримське ханство” росіянина В. Смірнова, та “Collectanea” поляка О-Ю. Сенковського [Прицак 1948, 143–144]. У багатотомній “Історії України-Русі” М. Грушевського й можна віднайти найбільшу кількість епізодів із доби козаччини, котрі дійшли до нас в описі Наїми, власне, з посиланнями на згадані чужоземні джерела. Зокрема, у 7-му томі вперше вживається вислів цього хроніста, котрий згодом облетів чимало праць на тему козаччини: «Турецький хроніст Наїма, описуючи морські походи козаків та величаючи перемогу над ними, каже: “можна сміло сказати, що не можна на всій землі знайти людей сміливіших, що менше б дбали про жите, менше б бояли ся смерти. Як оповідають люде що знають морське діло, ся голото своєю зручністю і відвагою в таких морських битвах страшнійша від усякого иньшого народу» [Грушевський 1991, 7]. Надалі ці слова ми зустрічаємо як у заідеологізованих працях радянських істориків, наприклад у В. Нолобуцького (“Запорізьке козацтво”) [Нолобуцький 1957, 120] або ж в “Історії Української РСР” [Історія Української РСР 1967, 49], так і в тих роботах, які ввійшли в новітній історіографічний дискурс. Цей та інші, короткі, витяги з Наїми ми знаходимо в “Історії запорізьких козаків” Д. Яворницького [Яворницький 1990, 162–163], “Історії української культури” за ред. І. Крип’якевича [Історія української культури 2002], “Історії українського козацтва” В. Смолія [Смолій 2007]; працях: “Тетьман Петро Дорошенко” Д. Дорошенка [Дорошенко 1985, 25], “Запорізьке козацтво” В. Голобуцького [Голобуцький 1994, 242], “Козацькі вожді України” Б. Сушинського [Сушинський 1998, 94], “Літописні твори М. Сенаї” [Туранли Ф.], “Конотопська битва” А. Бульвінського [Бульвінський 2008, 44] та багатьох інших роботах українських науковців.

Окремо літературний інтерес до постаті Наїми та його текстів виявили А. Кримський у своїй праці “Історія Туреччини та її письменства” [Кримський 2010], а також Г. Халимоненко – в “Історії турецької літератури” [Халимоненко 2010, 423–426].

Загалом, можна виділити три періоди, які найбільше привертають увагу українських істориків у тексті османського хроніста: 1) події довкола Хотинської війни 1621 року; 2) Хмельниччина, зокрема гетьмансько-ханські та османо-козацькі угоди; 3) Конопська битва 1659 року.

Однак особливою увагою при розгляді літопису Наїми як джерела до української історії варто відзначити кілька статей Омеляна Пріцака та продовження його історичних версій у роботі. Отже, загалом український сходознавець присвятив розгляду хроніки аж кілька публікацій: “Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року” [Пріцак 1948], “Ще раз про Союз Хмельницького з Туреччиною” [Пріцак 1993], “Das erste türkisch-ukrainische Bündnis (1648)” [Пріцак 1953] та “Жванецьке перемир’я 1653 р. за турецьким хроністом Наїмо’ю” [Пріцак 1947]. Власне, працюючи над цими статтями, О. Пріцак виконав і перші українські переклади фрагментів “Історії Наїми”.

Основна ж версія, яку висунув історик у своїх працях протягом багатьох років, – це ймовірність підписання угоди між Б. Хмельницьким та Османським падишахом ще в липні 1648 р. Опираючись на задокументовану у польських анналах так звану українсько-турецьку Чорноморську конвенцію, науковець аналізує її разом із розділом 4-го тому “Історії Наїми” під назвою “Ahwa’l-i Qazaq”, цебто “Справи козацькі”; відтак доходить згаданого висновку [Пріцак 1993, 177–192]. Зокрема, обгрунтовуючи джерела до своєї статті “Ще раз про Союз Хмельницького з Туреччиною”, О. Пріцак зазначає: «Оповідання про початки зв’язків Богдана Хмельницького з Кримом та Османською Імперією увійшло до корпусу продовжуваної “Історії Тисячоліття” і є у двох тільки творах (із, можливо, шести). Тільки початковий епізод (ч. 1 у нашій перекладі) виписав Катіб Челебі. Зате Наїма має ще дальші епізоди (ч. 3–5); один епізод (ч. 2) він (або його джерело) опустив і тому цей епізод залишається поза даними корпусу» [Пріцак 1993, 178].

Можемо лише припускати, чи аналізував О. Пріцак згаданий документ з османських архівів, що його віднайшов Ф. Ч. Деррін.

Утім, версія турецького науковця про те, що Наїма послуговувався втраченими для історії працями інших османських хроністів, на наш погляд, ще раз підкріплює тезу О. Пріцака про достовірність та важливість “Історії” османського хроніста як джерела до початку зв’язків Хмельницького з Османською імперією. Епізоди 2–5 із розділу “Ahwa’l-i Qazaq”, про які веде мову О. Пріцак, цілком могли зберігатися й серед тих імовірних текстів Катіба Челебі, або ж якогось іншого османського хроніста, що назавжди згоріли в домі ваканювіса.

Хай як, а версія О. Пріцака й досі залишається до кінця невідомою в українській історіографії. Дослідження “Історії Наїми” та розвитку версії діаспорного вченого надалі перейняла український науковець Л. Гвоздик-Пріцак. У своїй праці “Економічна і політична візія Богдана Хмельницького...” дослідниця зазначає: “Академік Омелян Пріцак довів, що цей турецько-український договір треба датувати липнем 1648 р.” [Гвоздик-Пріцак Л. 1999, 86–92]. Утім, самому О. Пріцаку у викладеному питанні чимало років опонував польський османіст З. Абрагамович [Пріцак 1993, 178]. А український історик Я. Федорук, коментуючи “Маловідому статтю І. Крип’якевича про українсько-турецькі взаємини 1648–1657 років”, висловлює такий погляд: “Незважаючи на одностороннє трактування дослідницею (Л. Гвоздик-Пріцак – прим. автора) такої суперечливої справи, як датування цього документа (...), слід визнати, що наведені аргументи не є до кінця переконливими. Адже на початку 1648 р. Б. Хмельницький лише починав свою діяльність і навряд чи міг укласти договори такого рівня, якою мала бути ця конвенція, що встановлювала б партнерські, рівноправні взаємини з такою сильною державою, як Османська імперія” [Федорук 2006, 195].

Таким чином розділ “Ahwa’l-i Qazaq” з “Історії Наїми” породив цілу низку дискусій у середовищі українських науковців. Однак не менш важливим аспектом під час розгляду версії О. Пріцака стала давня проблема достовірності перекладу османських текстів. У часі, коли зав’язалася дискусія довкола ймовірної угоди 1648 року, той-таки польський орієнталіст З. Абрагамович у своїй статті “Dokumenty tatarskie i tureckie w zbiorach polskich” зауважує: “Документи татарські й турецькі, що становлять важливе джерело до історії Польщі, недоступні, однак, для переважної

більшості польських істориків-неорієнталістів з причини своєї мови; вони відомі переважно з давніх перекладів. Ті, однак, не відповідають за багатьма ознаками науки, а найбільшою їхньою вадою є помилки і перекручення, що нерідко змінюють істотну частину листа” [Федорук 2006, 190].

Ті-таки неточності польських перекладів, на прикладі Сенковського, зауважує у своїй передмові 1834 року до тлумачення фрагмента з Наїми й російський професор Ф. Шармуа. [Ф. Шармуа http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Mustafa_Naima/text1.phtml?id=9124]. Тут-таки варто згадати й англійський переклад “Історії Наїми”, виконаний у 19 ст. Фразером – він також неодноразово зазнавав критики через свою неточність.

Загалом же, невизначеність терміну “рус” в османотурецькій мові класичної доби, як і сама складність тексту Наїми, стали причиною того, що розділ “Ahwa’l-i Qazaq” не був сповна використаний в історіографії та відійшов у забуття [Пріцак 1948, 143–144]. Вжиті на початку нашої публікації слова Агмеда Расіма про те, що читання тексту Наїми вимагає особливого хисту – очевидне тому підтвердження. Хоча й до перекладачів твору належали ті-таки Й. Сеньковські, В. Д. Смірнов та Й. Гаммер-Пургшталь. Зауважимо, що, на думку З. Абрагамовича, термін “рус” поширювався на “польську адміністрацію на українських територіях”. На думку О. Пріцака, “rus” – це “українці та заселена ними територія”, “leh” – поляки та “mosqof” – “москалі”, “росіяни” [Пріцак 1993, 178–179].

Додамо, що сучасне повне видання “Історії Наїми” в шести томах, транскрибоване латиницею, загалом налічує 33 сторінки, де вжито термін “рус”, 130 – із термінами “казак”-“казаклар”, поодинокі згадки про “кардаш гетьмани” та “кардаш казаги” [Naïma Tarihi 2007, 2088–2081].

Отже, можемо висувати, що “Історія Наїми” й досі залишається нерозгаданою для української історіографії. Попри те, що розділ “Історії” під назвою “Козацькі справи” породив чимало дискусій серед українських науковців, її текст і надалі потребує детального розгляду. Кодами до розуміння цього середньовічного нарративу може стати лише ґрунтовне ознайомлення з османотурецькою мовою класичної доби, з історією Османської імперії, а також – що не менш важливо – дослідження постаті самого літо-

писця в контексті тогочасної епохи та особливостей його стилю. Адже, власне, труднощі, пов'язані з розумінням цього османотурецького тексту, й досі піддають сумніву трактування окремих важливих віх української історії. Тим часом останні дослідження в цій сфері свідчать, що Мустафа Наїма міг мати доступ не лише до документів державної ваги, але й до втрачених фрагментів османської історіографії. Не менш важливо й те, що його творчість припадає на добу тих змін в османському прозовому каноні, які вносили в нього дедалі гостріші елементи суб'єктивно-критичного ставлення до довколишніх подій. Сама ж кількість згадок в “Історії Наїми” про українські події вкотре наголошує на потребі більш детального ознайомлення українських науковців і із самою постаттю літописця, і з його письмом. Ті посилання на Наїму, які ми зустрічаємо у вітчизняній історіографії, здаються доволі нечисленими, порівняно з фрагментами самої “Історії”, які стосуються доби козаччини.

Подальші, більш детальні дослідження життєпису літописця могли б пролити світло й на особливості стилю його письма, відтак – до певної міри зорієнтувати українських дослідників у подоланні труднощів, що постають під час прочитання османотурецьких текстів початку 18 ст. Загалом же вивчення нарративу Мустафи Наїми та його можливий переклад українською мовою стали б важливим внеском у вітчизняну османістику, котра, по суті, перебуває на стадії свого зародження. Окрім того, подальше дослідження “Квітника Гюсейна у викладі подій Сходу та Заходу” та статті його автора безпосередньо стосується української історіографії. Аналіз “темних плям” твору допоміг би пролити світло й на віхи українського минулого.

ЛІТЕРАТУРА

- Бульвінський А. Г.* **Конотопська битва 1659 року.** Київ, 2008.
- Гвоздик-Прицак Л.* **Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке.** Київ, 1999.
- Голобуцький В.* **Запорозьке козацтво.** Київ, 1994.
- Грушевський М. С.* **Історія України-Руси:** В 11 т. Т. 7. Київ, 1995.

Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя та політичної діяльності. Нью-Йорк, 1985.

Історія української культури / За загал. ред. І. Крип'якевича. Київ, 2002.

Історія Української РСР: Наук.-попул. нарис / АН УРСР. Ін-т історії; Редкол.: К. К. Дубина (відп. ред.). Київ, 1967.

Кримський А. Вибрані сходовознавчі праці в п'яти томах. Т. II. Тюркологія. Київ, 2007.

Нолобуцький Володымыр Олексійович. Запорожское казачество. Москва, 1957.

Прицак О. Жванецьке перемир'я 1653 р. за турецьким хроністом Наїмо'ю // Бюлетень УВАН. Ч. 11–12. Мюнхен, 1947.

Прицак О. Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року // Записки НТШ. Т. 156. Мюнхен, 1948.

Прицак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною // Український археогр. щорічник. Вип. 2. Київ, 1993.

Смолій В. А. Історія українського козацтва: нариси у двох томах. Том 2. Київ, 2007.

Сушинський Б. І. Козацькі вожді України. Одеса, 1998.

Туранли Ф. Літописні твори М. Сенаї та Г. Султана як історичні джерела. Київ, 2000.

Федорук Я. Коментарі // Український археографічний щорічник. Вип. 10/11. Київ, 2006.

Халимоненко Г. І. Історія турецької літератури. Київ, 2010.

Шармуа Ф. Набег крымских татар на Польшу в 1653 по Р.Х. или в 1063 году Эгиры // Журнал министерства народного просвещения, № 10. 1834. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Mustafa_Naima/text1.phtml?id=9124.

Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків (у трьох томах). Т. 1. Львів, 1990.

Afyoncu Erhan. Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I // Türk Tarih Kurumu Belgeler. Cilt XX – Sayı 24. Ankara, 1999.

Ali Coşkun. Osmanlı'da Din Sosyolojisi Naîmâ Örneği. İstanbul, 2004.

Ethan L. Menchinger. "Gems for Royal Profit": Prefaces and The Practice of. Eighteenth-Century Ottoman Court History. History Studies. Volume 2/2. Samsun, 2010.

Fahri Ç. Derin. Müverrih Naima hakkında bir arşiv belgesi // **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi.** İstanbul, 1974.

İnalçık H. **Essays in Ottoman history.** İstanbul, 1998.

Lewis Thomas, Victor. **A study of Naima.** New York, 1972.

Mehmet İpşirli. Onsöz // *Târih-i Na'îmâ: (Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn) / Naîmâ Mustafa Efendi.* Cilt I. Ankara, 2007.

M. Mehdi Ilhan. An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles // **Tarih araştırmaları dergisi.** Vol. XXVII, № 44. Ankara, 2008.

Murat Tan. “Ahmed Rasim: “Ahmed Rasim: Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi c. I (Metin-Tahlil-İndeks)”. M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul, 2008.

Pritsak O. Das erste turkisch-ukrainische Bündnis (1648) // **Oriens.** T. 6. 1953.

Târih-i Na'îmâ: (Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn) / Naîmâ Mustafa Efendi; hazırlayan, Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.